

 <p>پرونده و هنر و دانشگاه</p>	 <p>موزه هنرهای معاصر فلسطین Palestine Museum of Contemporary Art</p>	 <p>دانشگاه علامه طباطبائی</p>
 <p>دانشگاه قم</p>	 <p>موزه دفاع مقدس</p>	 <p>دانشگاه شاه‌شاه</p>
 <p>دانشگاه اصفهان</p>	 <p>انقلاب اسلامی</p>	 <p>دانشگاه امام حسین (ع) ۱۳۶۵</p>



## مطالعه تطبیقی نمادهای مقاومت در نشانه‌های دانشگاهی ایران\*

اشرف السادات موسوی لر\*\*

تاریخ دریافت مقاله: ۹۲/۸/۳

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۳/۴/۲۶



### چکیده

آیا در نشانه‌های دانشگاهی معاصر از نمادهای «مقاومت و پایداری» بهره گرفته شده است؟ اصولاً مسئله مقاومت در محیط فرهنگی دانشگاه چگونه تصویری می‌تواند داشته باشد؟ نشانه‌های دانشگاهی علاوه بر نمایش هویت سازمانی به زبان تجسمی می‌بایستی بیانگر رسالت جهل‌زدایی نیز باشند. در واقع مقاومت در برابر حمله‌های غیر فرهنگی از جمله وظایف ماهوی و مستمر مراکز علمی و دانشگاهی بوده است. هدف از مقاله حاضر شناسایی نمادهای «مقاومت» در نشانه‌های دانشگاهی ایران در سه دهه اخیر است. در این تحقیق با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و اینترنت در مجموع بیست نمونه انتخابی از نشانه‌ها در دو گروه به صورت تطبیقی مطالعه شده است. ابتدا چهار نمونه از نشانه‌های نهادهای فرهنگی اجتماعی که مسئولیت سازمانی مرتبط با موضوع مقاومت داشتند انتخاب و شاخص‌های بصری مقاومت از آنها استخراج شده سپس شانزده نشانه دانشگاهی حاوی نمادهای مقاومت از میان جامعه آماری بالغ بر ۷۴ نشانه دانشگاهی مورد بررسی قرار گرفته است. مقاله حاضر به روش توصیفی تجزیه و تحلیل آماری و با تطبیق رمزگان تصویری در دو گروه نمادهای مقاومت را مشخص کرده است. یافته‌ها حاکی از بهره‌گیری نشانه‌های دانشگاهی از نمادهای مقاومت است، به طوری که شاخص‌ترین نمادهای مقاومت ملهم از معماری هنر ایرانی اسلامی است. نتیجه قابل توجه دیگر معرفی دو سبک عمده گرافیکی در طراحی نشانه‌های معاصر ایران است، که در هر دو سبک، نمادهای «مقاومت» با رمزگان مصور در نشانه‌های مورد مطالعه متبلور شده‌اند:

الف) سبک «ترکیبی-شمایلی» با رویکرد سنتی؛  
ب) سبک یا جریان «تحلیلی-تجربیدی» با رویکرد مدرن.

### واژگان کلیدی

رمزگان، نشانه‌های دانشگاهی، نماد، فرهنگ مقاومت، هویت، ایران، اسلام

\* این مقاله مستخرج از قرارداد پروژه تحقیقاتی نویسنده با دانشگاه الزهرا (س) تحت عنوان مطالعه تطبیقی نشانه‌های دانشگاهی در ایران و جهان است.

Email: a.mousavilar@alzahra.ac.ir

\*\* دانشیار گروه پژوهش هنر، دانشگاه الزهرا (س)، شهر تهران، استان تهران

## مقدمه

در طراحی نشانه، نه تنها ایده اصلی مبتنی بر عناصر مؤثر در بیان هویت سازمانی توصیف می‌شود بلکه نمادهای مرتبط با زمان و مکان و موقعیت اجتماعی و بستر فرهنگی نیز که در آن محیط و سازمان نشوونما کرده مورد توجه قرار می‌گیرد. چگونه تصویری می‌توان از مفهوم مقاومت در محیط فرهنگی دانشگاه ترسیم کرد؟ و آیا در نشانه‌های دانشگاهی معاصر از نمادهای «مقاومت و پایداری» اثری هست؟ در پاسخ به این سؤالات، مقاله حاضر نشانه‌های فرهنگی و دانشگاهی طراحی شده در سی سال اخیر را مورد بررسی قرار داده است، سال‌هایی که تحولات اجتماعی و سیاسی آن موجبات پرورش نگرش‌ها و رویکردهای فرهنگی بارزی از جمله خودباوری و مقاومت در برابر سلطه بیگانگان را فراهم آورده است و در واقع مبارزه با جهل و استقلال‌طلبی از آن جمله است. طبیعتاً نشانه‌های فرهنگی و هنری هم تحت تأثیر این جریان‌های فرهنگی تولید شده است. اگر دانشگاه‌ها را در عالی‌ترین سطح مبارزه با جهل در همه شئون بدانیم و چنین رسالتی را در شرح وظایف علمی-فرهنگی خود داشته باشند آنگاه می‌توان انتظار داشت که بارقه‌هایی از این معنادر نشانه‌های آن‌ها مشاهده شود. از آنجا که در آموزه‌های قرآنی همواره تزکیه مقدم بر تعلیم بوده است، مقاومت و پایداری در مسیر جهل‌زدایی نیز یک فریضه خواهد بود. هدف از این مقاله بررسی علت اقبال دانشگاه‌ها به نمادهایی است که حاوی رمزگان مقاومت است و نیز اثبات این فرضیه که میزان استقبال از هنر معماری-اسلامی و به‌طور خاص از طاق و گنبد علاوه بر اشاره نمادین به جایگاه مقدس علم‌آموزی معانی دیگری از جمله جهل‌ستیزی نیز می‌تواند داشته باشد.

نظر به فراهم شدن امکان بررسی چندوجهی این گروه از نشانه‌ها سعی شده است علاوه بر رویکرد نشانه‌شناسانه و روش‌های توصیفی از تجزیه و تحلیل آماری و تجسمی نیز توان بهره‌گیری شود. روش تجزیه و تحلیل آماری در واقع از سویی بر کمیت ارقام حاصل از شمارش نمادهای پرکاربرد تکیه دارد و از سوی دیگر بر اساس کیفیت استفاده از نمادهای با مفهوم مقاومت متمرکز می‌شود. با این روش می‌توان مفاهیم کیفی هنری را به شاخص‌های کمی ریاضی تبدیل کرد. در جدول ۱ ابتدا کیفیت و شاخص‌های نمادین مقاومت و پایداری از چهار نشانه متعلق به گروه شاهد استخراج و نمایه شده و سپس کیفیت‌های تجسمی همچون ایستایی، تقارن، ضرباهنگ، صلابت و برکشیدگی در پنج ستون بین صفر تا چهار امتیاز به مقادیر کمی تبدیل شده و مجموع امتیازات هر ردیف نمایانگر ارزش کمی نشانه مربوطه شده و در نمودار ۲ نمایه می‌شود. در این روش ترکیبی از آمار کمی و تحلیل کیفی، فراوانی استفاده از نمادهای کیفی مقاومت در نشانه‌های دانشگاهی را سنجیده

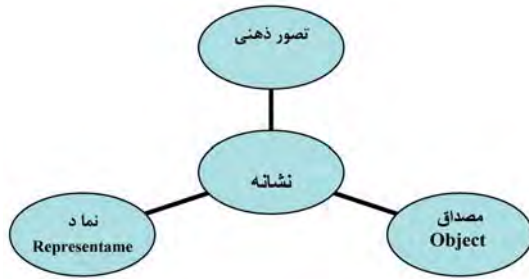
و از نتیجه آن برای پاسخ‌گویی دقیق به سؤالات تحقیق استفاده می‌شود.

پیشینه نظری این پژوهش را در گرافیک ایران و علم نشانه‌شناسی می‌توان یافت که در این مقاله در بخش چهارچوب نظری مطرح می‌شود. اما در باب هنر گرافیک و طراحی نشانه و جست‌وجوی نمادهای مقاومت چنین تحقیقی در مورد نشانه‌های دانشگاهی ایران به‌واقع موضوعی نوین است و مستخرج از طرح پژوهشی نگارنده است. مطالعه‌ای که بر روی بیش از ششصد نشانه دانشگاهی ایران و جهان انجام شده است و در این مقاله بخش موضوعات فرهنگی، ملی و مربوط به نشانه‌های ایرانی آن ارائه شده است.

## چارچوب نظری

طراحی نشانه امروز شاخه‌ای تخصصی در رشته گرافیک است که به‌خاطر وابستگی‌اش به تجویز سفارش‌دهندگان طبیعتاً تحت تأثیر عوامل فرهنگی و در بستر اجتماعی-سیاسی تولید می‌شود. از سوی دیگر این اثر هنری را منتقدان بر اساس نظریه‌های هنری یا با رویکردهای علمی، تحلیل و تفسیر می‌کنند. پیرامون هر نشانه گرافیکی، از توصیف فنی در حوزه هنرهای کاربردی گرفته تا تحلیل علمی و موضوعات نظری در علوم انسانی می‌تواند آن را تبدیل به بحثی میان‌رشته‌ای کند. بر این اساس همواره طیفی از تقاسیر فرهنگی و هنری خوانشی نوین می‌شود. از این رو طرح یک رابطه مثلی بین اثر هنری و وجوه علمی و تفاسیر فرهنگی آن برای شناخت وجوه و لایه‌های معرفتی آن بدیهی است. از تشابه کارکردهای تجسمی و تلقی‌های علم نشانه‌شناسی از نشانه‌های گرافیکی درمی‌یابیم که هنرمندان به‌ویژه طراحان گرافیک به‌طور حرفه‌ای نشانه‌ساز بوده‌اند، زیرا به‌طور ملموس و عینی برای موفقیت در پیام‌رسانی به مخاطبان و جامعه زیسته خود عملاً به تولید نشانه‌های تجسمی پرداخته‌اند.

عموماً خاستگاه گرافیک معاصر به‌ویژه طراحی نشانه‌های معاصر در ایران را دانشکده هنرهای زیبا می‌دانند و اصطلاح فرانسوی موسوم به آرم نیز دستاورد تدریس طراحی نشانه توسط استادان فرانسوی بوده است؛ هنوز هم در کنار عناوینی همچون لوگو به کل نشانه‌ها اطلاق می‌شود در حالی که نام جامع و شامل و مورد تأیید جامعه متخصصین و انجمن صنفی گرافیک همان عنوان فارسی «نشانه» است. طراحی نشانه در کتاب‌های تخصصی با عبارت Sign Design عنوان می‌شود. پس می‌توان طبقه‌بندی نشانه‌شناسی را با توجه به نقاط اشتراک نظری آنها بر طبقه‌بندی گرافیکی منطبق کرد. البته این تطبیق قبلاً هم توسط خانم پهلوان در کتاب درآمدی بر عنصر تصویری در آرم‌های دولتی انجام شده است و به‌ویژه در بخش نشانه‌های شمایی و نمادین به خوبی مطابقت داده شده است. در این مقاله نیز بر همین دو بخش نمادین



نمودار ۱. مثلث معنایی آگدن و ریچاردز. اقتباس از سجودی، ۱۳۸۳: ۳۱

تولید و ادراک معنا در آثار تجسمی مورد استفاده قرار می‌گیرد. «دیدگاه‌های متفاوتی که اغلب با نام مثلث معنایی خوانده شده‌اند (گویی همه یک دیدگاه‌اند) متأثر از نظریهٔ پیرس مطرح شده‌اند. مهم‌ترین آن‌ها مثلث معنایی آگدن و ریچاردز است، که در واقع فقط واژگان پیرسی را تغییر داده‌اند» (همان: ۳۱). طرح این رابطهٔ مثلثی تشابه تلقی‌های تجسمی از نشانه‌های گرافیکی را با مباحث نشانه‌شناسی عیان می‌سازد، چرا که در فرایند عملیاتی و تخصصی طراحی گرافیک همانند بحث‌های نظری نشانه‌شناسی هنرمندان به‌ویژه طراحان گرافیک برای پیام‌رسانی موفق به مخاطبان و جامعهٔ زیستهٔ خود عملاً به تولید نشانه‌های تجسمی در آثار هنری پرداخته‌اند. «پیرس در طبقه‌بندی نشانه‌ها از رابطهٔ بین نشانه و ابژه سخن می‌گوید، ولی ما در بحث زیر کماکان اصطلاحات سوسوری دال و مدلول را به کار خواهیم گرفت.

الف) نماد: در نماد دال (نمود) مشابه مدلول (تفسیر) نیست بلکه بر اساس رابطه‌ای دلبخواهی یا کاملاً قراردادی به مدلول دلالت می‌کند. از جمله نشانه‌های نمادین می‌توان به زبان به‌طور عام و به علامت‌های رمزی مرس، چراغ‌های راهنمایی و پرچم‌های ملی و مشابه آن اشاره کرد.

ب) شمایل: در نشانه‌های شمایی رابطهٔ دال (نمود) و مدلول (تصویر ذهنی) مبتنی بر تشابه است.

ج) نمایه: دال در نشانه‌های نمایه‌ای دلبخواهی نیست، بلکه مستقیماً به طریقی فیزیکی (علی) به مدلول وابسته است. این رابطه را می‌توان مستقیماً مشاهده یا استنتاج کرد (همان: ۳۳). تعاریف اخیر در مورد نشانه‌های شمایی با روش طراحی نشانه‌های مصور که به‌طور مستقیم به موضوع اشاره دارد و نشانه‌های نمادین با روش غیرمستقیم و استعاری طراحی نشانه‌های مصور نمادین مطابقت دارد، زیرا معمولاً ممکن است در طراحی نشانه‌های گرافیکی برای مؤسسات تجاری، تولیدی یا خدماتی با یک موضوع خاص، از طریق تشابه نشانه با محصول با طراحی یک تصویر، مشابه محصول آن مؤسسه اشاره کرد، اما در اغلب مؤسسات و مراکز به‌ویژه فرهنگی حیطهٔ فعالیت‌ها و تولیدات یا خدمات آن سازمان‌ها بسیار وسیع است و

و شمایی تأکید می‌شود. مفهوم نشانه‌های گرافیکی اغلب نمادین است. «نماد نشانه‌ای است که نشانگر یک اندیشه، شیء، مفهوم، چگونگی و جز اینها می‌تواند باشد. نماد می‌تواند یک شیء مادی باشد که شکلش به‌طور طبیعی یا برپایهٔ قرارداد با چیزی که به آن اشاره دارد پیوند داشته باشد (والتر اودانیک، ۱۳۷۹: ۳۱۲). «در نمادگرایی عین و ذهن دارای همگونی و پویایی از پیش انگاشته است» (هال، ۱۳۸۰: ۹). در تحلیل نشانه‌ها به علم نشانه‌شناسی هم مراجعه می‌شود.

در دههٔ دوم قرن بیستم فردینان دو سوسور، زبان‌شناس سوئیسی، نشانه‌ها را به‌صورت دووجهی دال و مدلول ارائه کرد. اما این روش برای تحلیل نشانه‌های تجسمی امروز کافی به نظر نمی‌رسد، زیرا هر نشانه‌ای بنا به نظر مؤلف یا طراحش صرفاً به یک مدلول یا مفهوم مد نظر وی معنا نمی‌شود. در واقع در بررسی این مقوله نیت مؤلف حذف شده است. بدیهی است خوانش‌های متکثری که بعد از تولید یک نشانه پدید می‌آید ممکن است اصلاً مد نظر طراح نبوده و یا برعکس مدنظر طراح و سفارش‌دهنده بوده باشد اما در فرایند تولید یا بعد از آن تحت تأثیرات محیط زیسته و نمادهای فرهنگی اجتماعی با تغییر یا تفسیر معنا مواجه شود. در نتیجه مفاهیم ضمنی برای نشانه‌ها تولید یا حذف می‌شود. بر این اساس طرح نشانه‌ها را بدون در نظر گرفتن مؤلف یا طراح آن به‌عنوان یک متن هنری در نظر گرفته و بدون توجه به نیت مؤلفان بازخوانی خواهد شد. شاید یکی از علل بازسازی یا تغییر نشانهٔ سازمان‌ها در طول زمان همین ضرورت خوانش‌های نوین باشد. «سوسور به مفهومی تحت عنوان «ارزش» نشانه اشاره می‌کند. ارزش هر نشانه به دیگر نشانه‌های درون نظام وابسته است» (سجودی، ۱۳۸۳: ۲۵). این بخش از تحقیقات وی هرچند به زبان‌شناسی و ارزش واژه‌ها در قیاس با متن مربوط است اما در وادی پیام‌رسانی‌های تجسمی و نوشتاری هنر گرافیک به‌ویژه در طراحی نشانه‌ها به تحلیل‌های ما مدد می‌رساند. زیرا رنگ‌ها یا اشکال نمادین یا سمبل‌های تصویری و نوشتاری در زمان و مکان و فضاهای فرهنگی مختلف، مفاهیم متنوع یا حتی متناقضی پیدا می‌کنند. در علم نشانه‌شناسی مؤلفه‌های ساختاری یک نشانه از وجوه مختلف توصیف شده است. فیلسوف آمریکایی چارلز ساندروز پیرس، مستقل از سوسور، نشانه‌شناسی را با الگویی سه‌وجهی معرفی می‌کند: نمود، تفسیر، و موضوع.

در واقع می‌توان از طریق تطبیق الگوی پیرس با نشانه‌های گرافیکی دال یا نمود را نماد بصری و شکل تجسمی نشانه دانست، تفسیر را با کیفیتی شبیه مدلول به تصور ذهنی مخاطب از نشانه نسبت داد، و موضوع را مصداقی در نظر گرفت که نشانه به آن ارجاع می‌دهد. با تلاش نظریه‌پردازان متعددی علم نشانه‌شناسی بسط و گسترش یافته و امروزه به‌عنوان یکی از روش‌های بررسی



آنالوگ، بر مبنای شباهت، و دیجیتال، بر مبنای قرارداد، یا تقسیم‌بندی بر مبنای مجراهای حسی مانند رمزگان دیداری یا شنیداری، یا تمایز میان رمزگان کلامی یا غیرکلامی از آن جمله‌اند. بسیاری از نشانه‌شناسان نیز زبان‌های بشری را به‌عنوان نقطه شروع انتخاب کرده و زیر رمزگان‌هایی نظیر پوشاک، آداب و رفتار برای آن قائل شده‌اند. خود چندلر نیز تقسیم‌بندی سه‌وجهی خود را در بافت رسانه‌ها، ارتباطات و مطالعات فرهنگی ارائه می‌کند. بر طبق تقسیم‌بندی چندلر، رمزگان به سه دسته رمزگان اجتماعی، رمزگان متنی و در نهایت رمزگان تفسیری قابل دسته‌بندی است که هرکدام رمزگان‌های ثانویه‌ای را در بر می‌گیرند (همان: ۲۲۲ و ۲۲۳).

در ساختار نظری این مقاله به یک مثلث‌سازی تحقیقاتی پرداخته شده است. ابتدا با روش توصیفی از زاویه‌ای تجسمی به تشریح دال‌های شمایی و شاخص‌های مقاومت در نشانه‌ها پرداخته شده (جدول ۱) و سپس با روش تحلیل نمادشناسانه علاوه بر طبقه‌بندی آن‌ها به تفسیر مفاهیم ضمنی حاصل از دال‌های ثانویه پرداخته شده است (جدول ۱ و ۲). در گام سوم با تطابق آن‌ها بر مبنای رمزگان ده‌گانه اکو تبلور نمادهای مقاومت در نشانه‌های دانشگاهی تبیین شده و از این فرایند مطالعاتی سه‌وجهی فرضیه مستتر در عنوان مقاله به اثبات رسیده است.

در این مقاله میزان تأثیرپذیری خودآگاه یا ناخودآگاه نشانه‌ها از نمادهای بصری با مفهوم مقاومت ارزیابی شده است. جامعه آماری متشکل از بیست نشانه است: چهار مورد در جدول ۱ مربوط به مراکز فرهنگی به‌عنوان گروه شاهد و شاخص، و شانزده نمونه متعلق به مراکز آموزش عالی و دانشگاهی در جدول ۲ به‌عنوان جامعه آماری نمونه گزینش و مورد بررسی قرار گرفته است.

### طراحی نشانه

طراحی نشانه یکی از شاخه‌های تخصصی در هنر گرافیک است و رابطه منطقی بین نماد و نشانه در این فرایند برقرار می‌شود. نشانه را می‌توان طبق قراردادهای و سلیقه مشترک سفارش‌دهنده و طراح ارائه کرد، اما باور آن نیازمند زمان و پذیرش اجتماعی است. بدیهی است که مفاهیم ضمنی نمادها قبل از نشانه‌های گرافیکی امروز در اذهان جامعه نقش بسته است و طراحان خبره از این تصور ذهنی در طراحی بهره گرفته و نمادها را بر اساس شناخت از محیط فرهنگی برمی‌گزینند. یکی از رموز انتقال پیام فرهنگی برقراری ارتباط تصویری موفق، بهره‌گیری صحیح از این رمزگان نهفته در حافظه جمعی و آشنایی طراح با مفاهیم ذهنی نمادها و استفاده بجا از آنها در طراحی نشانه‌هاست. در واقع توانمندی انتقال معنای نشانه‌ها و ایجاد ارتباط بصری موجب با مخاطبان و مدیریت اثربخش و هدفمند اطلاعات حاصل از پیام نشانه موفقیتی هنری محسوب

اشاره مستقیم با یک تصویر برای معرفی هویت سازمان کفایت لازم را ندارد. پس از طریق غیرمستقیم و نشانه‌های مصور نمادین به طراحی نشانه پرداخته می‌شود. در ضمن باید به این نکته توجه داشت که نشانه‌های گرافیکی در آن واحد می‌توانند هم نمادین و هم شمایی باشند و از هر دو مقوله به نسبت‌های متنوع برخوردار باشند. در اینجا باید توجه داشت که معانی ضمنی نمادها در افزایش بار معنایی متبادر از یک نشانه گرافیکی کمک شایانی خواهند کرد، زیرا نشانه باید قادر باشد هویت سازمان فرهنگی مانند دانشگاه را هم در میان تعداد بی‌شمار مؤسسات مشابه توصیف کند و هم آن را از دیگران متمایز گرداند. در اینجا نمادها می‌توانند جانشین هویتی شوند که کارویژه آن مؤسسه را از دیگر همکارانش متمایز می‌سازد. همچنین تازگی و ماندگاری طرح را تا چندین دهه و حتی قرن برای یک نشانه تضمین کند. انجمن طراحان گرافیک ایران نمایش هویت سازمانی را یکی از اصلی‌ترین موضوعات در طراحی نشانه قلمداد کرده است. طراحی هویت بصری با هدف «ایجاد ساختار بصری منسجم و همگون از راه درک اتمسفر و فضای کسب و کار سفارش‌دهنده است. طراح گرافیک با توجه به گوناگونی فعالیت سازمانی مؤسسات، شرکت‌ها و رویدادهای فرهنگی و اجتماعی و بنا بر تشخیص نیاز سفارش‌دهنده و لزوم گستردگی مورد سفارش مجموعه‌ای یکپارچه از اقلام بصری را طراحی و خلق می‌کند» (انجمن طراحان گرافیک ایران، ۱۳۹۳: ۹). پس نشانه در عین هماهنگی کامل با تمام اسناد هویتی مؤسسه باید قادر باشد آن را از رقبایش متمایز سازد. وجه تمایز و در عین حال توصیف هویت ویژه هر مؤسسه در «طراحی رمزگان» آن نهفته است.

هر نشانه به‌واسطه نظام پیچیده‌ای تحت عنوان رمزگان در ذهن گیرنده معنا می‌یابد. در حقیقت هیچ نشانه‌ای خارج از رمزگان وجود ندارد و معنا به‌واسطه آگاهی گیرنده از سیستم رمزگانی خاصی که نشانه در آن قرار می‌گیرد حاصل می‌شود. «رمزگان نشانه‌ها را به نظام‌های معنادار تبدیل می‌سازد و بدین ترتیب باعث ایجاد رابطه میان دال و مدلول می‌شود» (چندلر، ۱۳۸۷: ۲۲۱). بدیهی است که رمزگان در تحلیل نشانه‌شناختی جایگاهی محوری دارد. تنها با بررسی نشانه‌های موجود در نظام‌های رمزگانی تشکیل‌دهنده متون است که می‌توان از فرایند تولید و ادراک معنا در آنها آگاهی یافت و این همان کمال مطلوب نشانه‌شناسی است. در حقیقت تحلیل نشانه‌شناختی هر متن یا فرایند شامل در نظر گرفتن چندین رمزگان و روابط میان آنها در متن است. هر نشانه گرافیکی دارای اجزایی است که کلیت آن می‌تواند به‌مثابه متن تلقی شود، همچنان‌که از رمزگان دسته‌بندی‌های گوناگونی با معیارهای مختلف ارائه شده است. چندلر برخی از آنها را در بحث خود از انواع رمزگان ذکر کرده است. تقسیم‌بنیادی میان رمزگان

جدول ۱. شاخص‌های نمادین هنر مقاومت و کاربرد آن‌ها در طراحی نشانه‌های فرهنگی جامعه آماری

تصویر نشانه نهادها مؤسسات فرهنگی	شاخص‌های تجسمی و نمادین هنر مقاومت در طراحی نشانه						نوع نشانه			شناسه نشانه		
	امتیاز شاخص‌های هنر مقاومت از ۲۰	برکشیدگی	صلابت	ضرب‌بافت دفاعی	تقارن	ایستایی	نمادهای بصری قابل مشاهده در نشانه	نمادین	شمایلی	ترکیبی	عنوان	ردیف
	۱۸	....	....	....	....	....	مشکله کرده محراب طاق ایرانی پوکه فشنگ گل لاله پرچم در اهتزاز	....	....	تصویر ومتن نوشتاری	بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس	۱
	۱۱	....	..	.	-	..	کره زمین سبز پرنده سفید گل لاله سرخ سه رنگ پرچم	...	..	تصویر ومتن نوشتاری	بنیاد شهید و امور ایثارگران	۲
	۲۰	....	....	....	....	....	محراب طاق ایرانی پوکه فشنگ رنگ‌های سبز و قرمز بر روی سفید	....	....	-	موزه دفاع مقدس	۳
	۱۹	....	....	...	....	....	مثلث سبز پرچم فلسطین قاب سرخ گنبد سرخ قبه الصخره زمینه سفید	.	..	-	موزه هنرهای معاصر فلسطین	۴

توسعه و توانمندی حاصل از دانش‌افزایی و نمایانگر میزان تأثیرپذیری نشانه‌های دانشگاهی از نمادهای با معانی ضمنی مقاومت بوده است.

#### نمادهای هنر مقاومت

برای مشاهده نشانه‌های هنر مقاومت بهتر است به فرایند تبدیل رمزگان فرهنگی و ادبی به تجسمی اشاره شود. در فرهنگ معین، واژه مقاومت برابر با ایستادگی و پایداری معنی شده است. مشاهده شمایل‌های تجسمی مبین رمزگان کلامی مقاومت است که از ورای ترکیب تصاویر شمایلی و نمادهای شاخص تجسمی قابل حصول و مشاهده است. مطالعه و تحلیل گرافیکی نشانه‌ها با رویکرد نشانه‌شناسی حول محور معنای پایداری و استواری و توسعه علمی در

می‌شود. بنابراین، با توجه به موقعیت اجتماعی و هویت هر سازمانی در طراحی نشانه از روش‌های مستقیم شمایل‌نگارانه یا غیرمستقیم نمادین یا هردو استفاده می‌شود. در این فرایند میزان تبلور نمادهای هنر مقاومت در چهارچوب شاخص‌های تجسمی منتج از مباحث نظری ارزیابی خواهد شد. برای مبنای شاخص‌های سنجش در جدول‌های ۱ و ۲ قابل مشاهده است. در این سنجش اهداف طراح یا نیت وی ملاک سنجش نیست، زیرا این نشانه‌ها سال‌ها پیش طراحی شده و تاکنون مورد استفاده بوده‌اند و احتمالاً هم ملاک مطرح سفارش نبوده که نشانه‌های دانشگاهی حتماً از نمادهای هنر مقاومت استفاده کنند. در نتیجه، امتیازات کسب‌شده مربوط به رمزگان حسی پایداری فرهنگی-اجتماعی نظریات ذهنی مبین جایگاه علم و

علاوه بر امتیازات کسب‌شده به لحاظ تمهیدات تجسمی نمادهایی با مفهوم مقاومت در اشکال متنوع به صورت طرح‌های خطی یا سطوح تجسمی از نمونه نشانه‌های چهارگانه جدول ۱ استخراج شده و در جدول ۲ فهرست شده است. وجوه نمادین شمایل‌های تجسمی در شش گروه طبقه‌بندی و معنای آنها توصیف شده و سپس به صورت اجمالی با رمزگان ده‌گانه امبرتو اکو تطبیق داده شده است. این تطبیق به صورت کلی بوده و نتیجه آن در جدول ۲ درج شده است. در اینجا به روش توصیفی و تحلیلی نمادهای شمایی و تجریدی مستخرج از نشانه‌های شاخص با مفاهیم رمزی است که امبرتو اکو در ده گروه معرفی کرده است.

#### نشانه‌های دانشگاهی و تبلور نمادهای مقاومت

از میان ۷۴ نشانه مراکز دانشگاهی ایران، ۱۶ نمونه به صورت گزینشی گردآوری شده است. وجه مشترک همه این نمونه‌ها بهره‌مندی نسبی آنان از نمادهای مقاومت است. در واقع، حجم نمونه‌های انتخابی برابر ۲۱/۶ درصد از کل نشانه‌های دانشگاهی مورد مطالعه را تشکیل می‌دهد. به این معنا که در یک پنجم جامعه آماری نشانه‌های دانشگاهی مفهوم ضمنی نمادهای مقاومت به اشکال گوناگون مشاهده شده است. این نشانه‌ها عبارت‌اند از: دانشگاه الزهرا (س)، دانشگاه شاهد، دانشگاه امام حسین (ع)، دانشگاه ایلام، دانشگاه تبریز، دانشگاه بوعلی سینا، دانشگاه تربیت مدرس، دانشگاه تربیت معلم، دانشگاه جامع علمی کاربردی، دانشگاه صنعتی شاهرود، دانشگاه علامه طباطبائی، دانشگاه شهید چمران اهواز، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشگاه قم، دانشگاه یزد و پژوهشکده حوزه و دانشگاه.

#### بررسی تطبیقی رمزگان تصویری نشانه‌های شاخص

##### با نشانه‌های دانشگاهی با تأکید بر رمزگان اکو

رمزپردازی الهام‌بخش همه تجلیات روانی آدمی است، و به تمام شاخه‌های دانش انسان مربوط می‌شود. اندیشه‌ای که با تصاویر خیال و رمز واقعیت تحقق می‌یابد از طریق نمادهایی متفاوت به دیگران منتقل می‌شود. (لافورگ، ۱۳۷۴: ۱۵).

نشانه‌های دانشگاهی به مثابه تصویری از هویت سازمانی دارای رمزگانی تصویری هستند. اولین گروه‌بندی که احمدی (۱۳۷۵) آن را در پیوند با نقاشی و سینما کارآمد می‌داند تقسیم‌بندی سه‌گانه «رمزگان فرهنگی، رمزگان تخصصی و رمزگان سبکی» است. او همچنین دو نوع رمزگان تصویری طرح شده توسط ژان پل سیمون را نیز در کتاب خود تبیین کرده است: یکی رمزگان «فنی» و دوم کدهایی که «انسان‌شناسیک» خوانده می‌شوند (احمدی، ۱۳۷۵: ۷۴-۱۲۸).

یکی از کامل‌ترین دسته‌بندی‌ها از رمزگان تصویری که

این پژوهش به روش تلفیقی و تبدیل از نظام نشانه‌های ادبی به زبان بصری انجام شده است. در این راستا، ترجمان بصری واژه ایستادگی به عناصر هنر تجسمی در طراحی نشانه رخ می‌نماید. در واقع، واژه ایستادگی و پایداری به کیفیات شاخص تجسمی تبدیل شده که نمایانگر مفاهیم و معانی زیر است:

الف) ایستایی یا نماد بصری حاکی از ایستادگی و پایداری و مقاومت در برابر سلطه جهل؛

ب) تقارن یا مفهوم بصری از برقراری تعادل و توسعه متناسب همه جانبه در جزئیات؛

ج) ضرباهنگ، یا معنای بصری تداوم و استمرار در پایداری؛

د) صلابت و برکشیدگی، دورنمایی از آینده و رشدیافتگی علمی و فرهنگی که نتیجه تلاش مستمر در همه ابعاد و بالندگی و تعالی حاصل از پایداری در راه جهل‌زدایی است.

در تحلیل بصری موارد فوق ابتدا نشانه‌های نهادی که بنا بر هویت سازمانی و شرح وظایف آنها به‌طور ویژه متولی توسعه فرهنگ مقاومت بوده‌اند به‌عنوان گروه شاهد بررسی می‌شوند و سپس نشانه‌های دانشگاه‌ها را در قیاس با آنها تحلیل می‌شوند.

در جدول ۱ نمونه‌هایی شاخص از مراکز فرهنگی و بنیادهای مرتبط با دفاع مقدس گردآوری شده که البته هویت سازمانی خود را مستقیماً یا با واسطه از موضوع مقاومت در برابر تعدی و تجاوز دشمنان گرفته‌اند. در واقع این مجموعه چهارگانه شامل نشانه‌های نمادین و شمایی هستند که به لحاظ هویت سازمانی و مسئولیت‌های قانونی‌شان طبیعتاً از شاخص‌های نمادین و رمزگان هنر مقاومت می‌بایستی برخوردار باشند. پس نمادهای هنر مقاومت از این گروه استخراج و معنا می‌شود و سپس این اشکال ملاک تشخیص نمادهای مقاومت در دیگر نشانه‌های جامعه آماری خواهد بود.

در جدول ۱ ضمن طبقه‌بندی نوع شمایی و نمادین و ترکیب دو نوع اخیر با نوشتار به‌میزان بهره‌گیری از هر نوع از ۰ تا ۴ امتیاز داده شده است؛ همچنین در بخش سنجش شاخص‌های تجسمی و نمادین هنر مقاومت در طراحی نشانه‌ها ارزیابی شده‌اند و اشکال نمادین و کیفیت‌های تجسمی مبین مقاومت در بخش‌های مختلف بین ۰ تا ۴ امتیاز را کسب کرده‌اند که حداکثر امتیاز کسب‌شده از این بخش تجسمی برابر ۲۰ است. چیدمان مراکز فرهنگی-اجتماعی نیز به ترتیب اولویت و میزان ارتباط تخصصی آنان با هنر مقاومت و امتیاز کسب‌شده در نمودار ۲ به ترتیب امتیازهای تجسمی کسب‌شده ردیف شده است. در این ارزیابی اولیه ارتباط مستقیم و البته بدیهی پایداری و ایستادگی با دفاع از ارزش‌ها و نیز نمادهای مصور و رمزگان آن مشخص می‌شود.



جدول ۲. طبقه‌بندی توصیفی و تحلیل و تطبیق نمادهای مستخرج از نشانه‌های شاخص با مفاهیم رمزی

ردیف	نمادشناسی موضوعی	قابلیت‌های رمزگانی بر مبنای رمزگان اکو
(الف)	مشت گره‌کرده به معنای مبارزهٔ جدی و ارادهٔ مستحکم مقاومت نیروی انسانی غیرمسلح	(۱) رمزگان حسی: ایجاد تأثیرپذیری حسی (۲) رمزگان شناسایی: رمزگان تبدیل شرایط ادراک حسی به واحدهای نشانه‌ای (شمایل یا تصویر)، شامل کلیهٔ نشانه‌های یاری‌رسان به شناسایی عناصر تصویر از سوی مخاطب (۳) رمزگان انتقالی: رمزگان فراهم‌کنندهٔ شرایط اصلی برای ادراک حسی، متضمن بافت یا زمینه‌ای که تصویر بر آن یا به‌واسطهٔ آن ایجاد می‌شود.
(ب)	پرنده سفید: به معنای پاکی روح شهیدانی است که در راه خدا استقامت ورزیدند. نماد ی از آزادی و وسعت پرواز روح آنها به‌ویژه پس از شهادت هنگامی که به درجات عالی صعود می‌کنند	(۴) رمزگان لحن: رمزگان آفرینندهٔ تصوّر (مثل تصویر سنگینی، حماسی) که در نظام دلالت‌های ضمنی نیز جای می‌گیرد. (۵) رمزگان شماییلی: رمزگانی شامل واحدهای نشانه‌ای که تصویر یا نشانهٔ شماییلی نامیده می‌شوند، توصیف شماییلی
(ج)	گل لالهٔ سرخ به معنای خون رزمندگان و جوانانی که در راه دفاع از ارزش‌های اسلامی و آزادی ایران از یوغ استبداد و حراست از قاموس میهن در خون غلتیده‌اند. یادآور شعر مشهور «از خون جوانان وطن لاله دمیده» که در دورهٔ مشروطه خواهی در ایران سروده شده و یادمان خون جوانانی است که برای پایداری و استقرار اصول انسانی در ایرانی بیش از یک قرن تا پای جان استقامت کردند و از این رهگذر مشاهده می‌شود که چگونه مفهوم مقاومت و پایداری از نماد اشعار و متون ادبی و لحن حماسی به نمادهای تجسمی انتقال می‌یابد.	(۶) رمزگان شمایل‌نگارانه: رمزگان ایجادکنندهٔ واحدهای نشانه‌ای فرهنگی تر شمایل‌نگاری (معرفی موضوع) (۷) رمزگان سلیقه و حساسیت: رمزگان مرتبط با مجازهای نظریهٔ بیان (۸) رمزگان نظریهٔ بیان: رمزگان موجد واکنش یا آگاهی در مخاطب به هریک از شکل‌های شماییلی، شمایل‌نگاری یا نظریهٔ بیانی
(د)	محراب: محل به‌جا آوردن فرائض دینی به تعبیری محل حرب با دشمنان خدا. این مطلب به نقش اساسی مساجد صدر اسلام اشاره دارد که محراب و مسجد در اصل مرکز عبادی، سیاسی و آموزشی و نیز مقر تصمیم‌سازی‌های علمی و فرهنگی اجتماعی برای مقاومت در برابر چهل و گمراهی کافران بوده است. طاق: یادآور معماری مساجد بوده و بنایی مستحکم را می‌نماید که ستون‌هایش نماد ایستایی و طاقش سرپناه مؤمنین از صدر اسلام تا دورهٔ معاصر بوده است. خاطرهٔ مسجد جامع خرمشهر در دوران جنگ تحمیلی و این واقعیت تاریخی که مساجد به مثابهٔ پایگاه مقاومت مردمی و مرکز دفاع و پشتیبانی از شهرها بر علیه دشمن اشغالگر بوده‌اند. گنبد: نمادی از طاق آسمان بر سر دنیا و نمادی از قدرت معنوی و روحانی	(۹) رمزگان سبک: رمزگان ویژهٔ یک ژانر، مکتب یا مؤلف: یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد دو سبک یا جریان در طراحی نشانه‌های دانشگاهی به‌کاررفته، در این نشانه‌ها دو جریان عمده مشاهده شده است: (الف) ترکیب شماییلی (ب) ترکیب تجربیدی
(ه)	پوکهٔ فشتگ: نماد دفاع از حریم شخصی، ملی و مذهبی و نشانهٔ ابزار مقاومت در مقابل حملات متجاوزان پرچم در اهتزاز: ابزاری نمادین از مقاومت پایدار و اتحاد ملی ملت یا اتحاد فرهنگی امت در لوای یک پرچم	(۱۰) رمزگان ناآگاهی: رمزگان موجد واکنش یا آگاهی در مخاطب به هریک از شکل‌های شماییلی، شمایل‌نگارانه یا نظریهٔ بیانی
(و)	سه رنگ پرچم جمهوری اسلامی ایران، سبز و سفید و قرمز رنگ قرمز: نمادی از سرخی خون شهیدان مقاومت رنگ سبز: نماد زمین و اسلام و اماکن مقدس همانند قبهٔ الصخره، قبیلهٔ اول مسلمانان که همواره برای حفظ آن استقامت شده است. رنگ سفید: نمادی از تفکر صلح‌جویانه و استقرار صلح پایدار	

### ۱) رمزگان حسی

امکانات بی‌نظیری را در تحلیل متون تصویری در اختیار منتقد هنری قرار می‌دهد دسته‌بندی دهگانهٔ اکو از رمزگان تصویری است. این دسته‌بندی در نقد متن تصویری، چنان‌که خواهیم دید، به کلیهٔ وجوه تشکیل‌دهندهٔ تصویر خواهد پرداخت و دلالت‌های ضمنی هریک از این وجوه را در کنار معانی صریح و اولیه بررسی خواهد کرد. ده گروه از رمزگان ارائه‌شده در این دسته‌بندی عبارت‌اند از: ۱- رمزگان حسی ۲- رمزگان شناسایی ۳- رمزگان انتقالی ۴- رمزگان لحن ۵- رمزگان شماییلی ۶- رمزگان شمایل‌شناسانه ۷- رمزگان سلیقه و حساسیت ۸- رمزگان مربوط به نظریهٔ بیان ۹- رمزگان مربوط به سبک ۱۰- رمزگان ناآگاهی. هریک از این رمزگان در ادامه تعریف و تبیین خواهند شد.

این نوع رمزگان وابسته به روان‌شناسی ادراک هستند و با توجه به آن بررسی می‌شوند. این دسته از رمزگان شرایط تأثیرپذیری حسی را ایجاد می‌کنند. از آن جمله می‌توان به کیفیاتی چون رنگ، اندازه و در مواردی جنس اشیا یا میزان نور در یک تصویر اشاره کرد (همان: ۱۲۸). رمزگان حسی موجود در بیست نشانهٔ مورد بحث را می‌توان در موارد زیر دریافت کرد. در بسیاری از نظریه‌پردازی‌های هنری از ادوار باستان تا امروز همواره طراحی خطی نماد خرد و عقلانیت و رنگ‌آمیزی نماینده و برانگیزانندهٔ احساسات بوده است. طراحی نشانهٔ گرافیکی نیز پیرو این قاعدهٔ خردورزانه است و معمولاً با ایده‌پردازی و اتوهای خطی سیاه و سفید آغاز و با تأکیدات احساسی و رنگی



به سرانجام می‌رسد. مشاهده کاربرد وافر رنگ‌های سبز، سفید و قرمز در این نشانه‌ها دال بر مفهوم نمادین رنگ‌های پرچم و رمزگانی است که حس ملیت ایرانی را برمی‌انگیزد. به‌طور کلی، زمینه همه نشانه‌ها سفید است و رنگ میانی پرچم ایران هم در بین رنگ سبز در بالا و قرمز در پایین علاوه بر ایجاد موازنه و تعادل تجسمی در میان دو رنگ متضاد مفاهیم نمادین فراملیتی نیز دارد. «سفید اغلب نشان از پاکی و معصومیت است» (سان، ۱۳۷۸: ۱۳۳). سفید رمز شادی و طهارت در باور عبریان و نماد روح مطهر، شادی و پاکی و بکارت و زندگی مقدس در باور مسیحیان است و رمز شعور ناب، تنویر خود، حرکت به بالا، تجلی و اشراق در باور هندوان است (کوپر، ۱۳۷۹: ۷۹-۹۰). تأکید بر رنگ پرچم مفاهیم حس‌آمیزی چون رنگ سبز بر پیشانی سفید، رمزی برای تعاملات صلح‌جویانه جهانی و رنگ قرمز در زیر مبین راز ماندگاری تاریخی و فرهنگی ملت ایران است که ریشه مقاومت تا پای جان را از زبان کلامی به رمزگانی تجسمی برای ملل دیگر تذکر می‌دهد.

در اغلب نشانه‌های شاخص جدول ۱ و به‌ویژه در نشانه دانشگاه شاهد سه رنگ نمادین سبز و سفید و قرمز استفاده شده است، رنگ‌هایی که نمایانگر رمزگان حسی و نماد ملیت در پرچم ایران هستند. در نشانه بنیاد شهید، علاوه بر زمینه، کره زمین در بالا به‌رنگ سبز و کبوتر به‌رنگ سفید است و رنگ سرخ در لاله‌ای که برای کبوتر طراحی شده است نمادی از جام و نوشیدن آب حیات جاودانه است. مطابق با آن در نشانه دانشگاه شاهد هم سه رنگ پرچم ایران حاکی از رمزگان حسی ملت ایران است. به عبارتی، استقامت تا پای جان، با نمایش کتاب سرخ، اشاره به مکتب شهادت و به گفتار نیک است. معصومیت، پاکی ضمیر و راستی با زمینه سپید، نمابنده پایداری پندار نیک، و طاق و گنبدی سبز، رمزگان جایگاه رشد و توسعه علمی در مکتب اسلام است. همه عناصر رنگین نشانه به‌گونه‌ای محسوس و ملموس رمزگان پایداری را نمایان می‌سازند. این رنگ‌های نمادین با احساسی قوی و پایدار در تمامی هنرهای ایرانی به «رمزگان پایداری ملیت ایران» و به «رمزگان استواری اعتقاد به اسلام» تأکید می‌ورزد.

## ۲) رمزگان شناسایی

برخی از شرایط ادراک حسی که در پیوند با رمزگان حسی هستند به واحدهای نشانه‌ای تبدیل می‌شوند، همچون علامتی سفید بر لباسی مشکی. این دسته از رمزگان همواره با ارجاع به مجموعه شرایط ادراک حسی سنجیده می‌شوند. شناخت این کدها وابسته به روان‌شناسی هوش و خاطره است (احمدی، ۱۳۷۵: ۱۲۸). این دسته از رمزگان در طرح نشانه‌ها می‌تواند بر کلیه عوامل و نشانه‌هایی که به شناساندن فضا، ساختمان و پیکرها به مخاطب کمک می‌کند دلالت داشته باشد. همانند رنگ نمادین آبی تیره و طاق

اغلب جناقی ایران برای شناسایی جایگاه رفیع دانش در ۸۱/۲۵ درصد از نمونه‌های جامعه آماری جدول ۳ را تشکیل می‌دهد و پایگاه تزکیه و تعلیم را، آن‌گونه که در نشانه دانشگاه تیریز مشاهده می‌شود، مستقیماً متنی نوشتاری در آن درج شده و دانشی که با پرهیزگاری و مقاومت در برابر جهل و استقامت و خودباوری قائم به هوش و زکاوت ایرانی کسب می‌شود، به‌مثابه رمزگان شناسایی مفهوم پایداری در تمام دانشگاه‌ها تلقی شده است. مشت گره‌کرده یا فرم طاق نیز به موضوع مقاومت اشاره دارد. طاق در بیش از ۸۱ درصد نشانه‌های مذکور به محل و مکان استقرار و هویت مقدس جایگاه علم اشاره دارد. در پژوهش حاضر، به تبلور معنای ضمنی طاق به‌مثابه جایگاه جهاد علمی و سپری مقاوم و مقدس در برابر جهل معنا می‌شود.

وضعیت قرارگیری عناصر نشانه: جایگیری عناصر در ترکیب‌بندی نشانه می‌تواند همچون کلیدی برای شناسایی آنها عمل کند. برای مثال، قرارگیری قبه‌الصخره، درست در پایین و مرکز نشانه موزه هنر معاصر فلسطین و همچنین جای‌گیری فرم قاب آثار هنری در مرکز و مثلث سبز در بالاترین نقطه از نشانه موزه معاصر فلسطین ضمن معرفی هویت ملی آن کشور به کارکرد ویژه و هویتی موزه هم اشاره دارد. این موضوع را در نشانه دانشگاه شاهد هم می‌توان مشاهده کرد: کتاب سرخ و طاق و گنبد سبز. کتاب نشانه‌ای مأنوس و کاربردی برای تمام مراکز دانشگاهی است. پس نوعی رمزگان شناسایی است که در بیش از ۵۶ درصد از جامعه آماری نشانه‌های دانشگاهی در جدول ۲ به طریق شمایی و نمادین رخ نموده است.

## ۳) رمزگان انتقالی

رمزگانی هستند که زمینه لازم را برای ادراک حسی تصویر فراهم می‌کنند، یا زمینه‌ای تلقی می‌شود که تصویر بر آن یا به‌واسطه آن ایجاد می‌شود. بافت بر کیفیت پیام اثر می‌گذارد و تولید لحن می‌کند اگر بافتی بر کیفیت تصویر تأثیرگذار باشد و لحن خاصی ایجاد کند، دلالت‌های ضمنی واسطه‌ای برای انتقال معنا خواهند بود (همان). حدود ۷۰ درصد از نمونه‌های جدول ۳ جامعه آماری نشانه‌های دانشگاهی با استفاده از بافت یا لحن خردگرا و اغلب با بهره‌گیری وجهه تجسمی و نمادین خطوط ایستا و انتظام فضای معماری و با ضرباهنگ موزون طاق‌های برکشیده طراحی شده‌اند. در واقع، مشاهده طراحی خطی و موازی عمودی یا غیر عمودی اما با کیفیت صعودی، بیانگر رشد، توسعه فناوری و نماد ایستادگی، برکشیدگی و استعلای تحقیقات بر پایه دانش بومی یعنی هنر مقاومت و اقتدار علمی است. شاهد این مدعا طراحی گرافیکی نشانه‌های دانشگاه‌ها با بهره‌گیری از لحن خطوط ایستا و اغلب عمودی و بافت موازی است که کیفیت توسعه صعودی و استواری و برکشیدگی را نمایش



#### ۶) رمزگان شمایل نگارانه

این گونه رمزگان مدلول‌های رمزگان شمایی یا نشانه‌های شمایی را به دال تبدیل می‌کنند و هدفشان این است که واحدهای نشانه‌ای پیچیده‌تر و فرهنگی‌تری بسازند (همان). این نوع رمزگان شمایی در اکثر مواقع نشانه‌های شمایی و نمادین را در یک موضع مشترک قرار می‌دهد و به عبارت دیگر حدود نیمی از نشانه‌های مورد مطالعه در جدول ۲ و ۱ تداعی‌گر آکادمی باستانی سپس کلیساهایی است که مسئولیت آموزش علمی و فرهنگی را عهده‌دار بودند و پس از آن به مساجدی که حوزه‌های علمیه و مراکز تحصیل علوم در دوره اسلامی اشاره می‌کنند. عناصر طاق و ستون و گنبد و محراب، شمایی نمادین از جایگاه مقدس و محل رشد استعداد دانش‌پژوهان است که در مواقع جنگ و درگیری هم پایگاه مقاومت مردمی و محل استقرار مدافعان شهرها و قلعه‌ها می‌شد. در خاطرات دفاع مقدس هم از مسجد جامع خرمشهر به‌عنوان یک پایگاه مقاومت یاد می‌کنند. پس شمایل گنبد و طاق‌های معماری به‌گونه‌ای رمزگان شمایل‌نگارانه است که هماهنگ با بیان هویت سازمانی خاص هر دانشگاه با نمایش واحدهای نشانه‌ای پیچیده‌تر و فرهنگی‌تری همانند نمادهای عام مقاومت همراه کرده و به نمایش نمادهای هنر مقاومت در نشانه‌های دانشگاهی می‌پردازد.

#### ۷) رمزگان سلیقه و حساسیت

رمزگانی است که دلالت‌های ضمنی برآمده از واحدهای نشانه‌ای پیشین یا نشانه‌های شمایی را تثبیت می‌کند (همان: ۱۲۹). نشانه‌های شمایی و در عین حال نمادین را می‌توان در این پژوهش در شش گروه عمده تقسیم کرد: ۱- اعضای بدن انسان (مشت)، ۲- حیوانی (پرنده)، ۳- گیاهی (لاله)، ۴- معماری (گنبد و طاق)، ۵- شیء (کتاب و قلم)، ۶- کلامی (لا، تعلیم و تزکیه). در این نشانه‌ها به‌ویژه در طراحی فضای معماری (مکان) با خطوط و سطوح مستقیم‌الخط و یا منحنی و اشیایی همچون قلم و کتاب به یک رمزگان سلیقه یا ترجیح طراحان گرافیک برای نمایش جایگاه دانش و دانشگاهی تبدیل شده است و برای مخاطب هم به یک حساسیت رمزگانی در دیدار این شمایل‌های نمادین وجود دارد که به‌محض مشاهده اولین کدهای ذهنی درباره دانش و جایگاه مقدس آن به مخیله انسان خنجر می‌کند؛ البته معنای ضمنی اقتدار و پایگاه فناوری و پژوهش را نیز تولید می‌کنند.

#### ۸) رمزگان مربوط به نظریه بیان

این رمزگان «نخست بنا به قراردادهایی تازه شکل می‌گیرند، سپس کاربرد اجتماعی می‌یابند، درست همچون مجازهای نظریه بیان» (همان). در نشانه‌های مورد مطالعه، بعضی از عناصر القاگر معنایی مجازی هستند. همان‌گونه که در

می‌دهند. همانند نشانه‌های دانشگاه‌های ایلام، امام حسین، تربیت معلم، جامع علمی کاربردی، صنعتی شاهرود، شاهد، علامه طباطبایی، قم، یزد و پژوهشکده حوزه و دانشگاه، پژوهشکده حوزه و دانشگاه و نیز دانشگاه‌های فردوسی مشهد و تبریز با تأکید بر ارتفاع خطوط ایستا و موازی کلمه «لا» نماد مقاومت و استقلال در برابر شرق و غرب به واقع نشانه‌هایی از هنر مقاومت هستند. حتی در طراحی نشانه دانشگاه تربیت مدرس که بافت آن با ترام افقی کار شده کیفیت صعودی ترام در نمایش طاق جناقی و قلم در مرکز آن کاملاً محسوس است. تمامی این مشاهدات حاکی از رمزگان انتقال معنای استواری است.

#### ۴) رمزگان لحن

کدهایی آفریننده تصورات و احساسات هستند مانند تصور سنگینی. این رمزگان در نظام دلالت‌های ضمنی نیز جای می‌گیرند. این احساس‌ها و تصورها همچون اجزایی مکمل به درک نشانه‌های شمایی یاری می‌رسانند (همان). با مشاهده نشانه‌های دانشگاه الزهراء، تربیت معلم، شهید چمران اهواز، علمی کاربردی و قم تصوراتی از قبیل سنگینی و صلابت در عین استواری و برکشیدگی در ذهن شکل می‌گیرد. این معانی ضمنی از نماد مقاومت در رمزگان انتقالی و لحن توأمان معنا می‌شود و با کاربست نقوش راست‌خط و ترکیب‌بندی متقارن تقویت شده و ترکیب‌بندی متوازن تصویر نیز در ایجاد این لحن پر قدرت مقاومت مؤثر است. تقارن توازن متضمن معانی چون ثبات، استحکام و ایستایی و پایداری است. در اینجا، رمزگان تولیدکننده لحن به‌خوبی صلابت و ثبات را نمایان می‌سازد.

#### ۵) رمزگان شمایی

رمزگانی هستند که از طریق رمزگان انتقالی ادراک یا احساس می‌شوند. از مهم‌ترین رمزگان شمایی واحدهای نشانه‌ای هستند که در کاربرد متداول تصویر نامیده شده‌اند.

عبارت نشانه‌های شمایی را می‌توان به‌عنوان معادلی دقیق‌تر برای واحدهای نشانه‌ای در نظر گرفت. نکته‌های اصلی و مرکزی در پیام تصویری به‌واسطه همین واحدهای نشانه یا نشانه‌های شمایی منتقل می‌شوند (همان). نتیجه مطالعه تطبیقی نشانه‌های هر دو جدول ۱ و ۳ حاکی از مشاهده بهره‌گیری در حد ۸۰ درصد رمزگان شمایی برای نشانه‌هاست. این گروه از رمزگان از منظر نشانه‌شناسی نشانه‌های مصوری هستند که به‌اعتبار دارا بودن برخی شباهت‌ها به موضوع خود منسوب‌اند. در ۹۰ درصد از نشانه‌های جامعه آماری از معماری بناهای اسلامی با استفاده از شکل ساده‌شده طاق و گنبد بهره گرفته شده و از شمایل اشیایی مانند کتاب ۵۰ درصد و قلم با فراوانی ۴۰ درصد استفاده شده است.

و دانشگاه تبریز، که طرح به صورت ترکیبی کلاژگونه از ترکیب شمایل‌های گنبد و کتاب و قلم و متن نوشته آکنده است و اذهان جامعه را برای پذیرش نشانه‌های تجریدی و مدرن‌تر آماده می‌سازد.

**ب) سبک یا جریان «تحلیلی-تجریدی» با رویکرد مدرن**  
ژانر یا جریانی متأثر از هنر مدرن موسوم به بین‌المللی در هنر تجسمی که اوایل قرن بیستم حاکم بود و در طراحی نشانه‌های گرافیکی نیز قابل مشاهده و پیگیری است. این سبک اکثراً در سال‌های ۷۰ و ۸۰ در دروس دانشگاهی توسط استادان گرافیک آموزش داده شد و شاخص‌های تخصصی طراحی گرافیک به نام ارتباط تصویری استقلال تخصصی پیدا کرد، چنان‌که دیگر شاخه‌ای از نقاشی تلقی نمی‌شد و طراحی نشانه در واقع از شیوه ترکیب شلوغ کلاژهای شمایی و نمادین به سوی طراحی‌های تجریدی و ساده‌سازی‌های مفهومی دقیق حرکت کرد، طرح‌های صیقل خورده و جواهرگونی که از ایده‌های ناب برخوردار بودند و با اندیشه و روش گرافیکی خلق می‌شدند. آغاز عزیمت در طراحی این نشانه‌ها با پرش از سکوی شمایی به سکوی نمادین بود، یعنی از ارائه دال‌هایی که مستقیماً به مدلولی شمایی می‌رسید عبور کردند و با استفاده از نشانگی ضمنی مدلول‌ها به طرح نشانه‌های تجریدی پرداختند که وجه تفسیری و تصور ذهنی و ایده‌پردازی آن غالب‌تر بود. در واقع نشانه‌های طراحی شده با «ترکیب تجریدی مدرن» ضمن اینکه بیانگر هویت سازمان هستند سعی در تبلور نمادهایی دارند که در بستر فرهنگ ملی، اجتماعی و مذهبی ایران رمزگانی شناخته شده‌اند. لذا مشاهده می‌شود که اغلب نشانه‌ها مطابق با «ترکیب تجریدی مدرن» طراحی و اجرا شده‌اند، از جمله: دانشگاه الزهرا (س)، دانشگاه شاهد، دانشگاه امام حسین، دانشگاه ایلام، دانشگاه جامع علمی کاربردی، دانشگاه صنعتی شاهرود، دانشگاه علامه طباطبایی، دانشگاه شهید چمران اهواز و پژوهشکده حوزه و دانشگاه.

#### ۱۰) رمزگان ناآگاهی

این رمزگان می‌تواند در هر یک از اشکال شمایی، شمایل‌نگارانه یا نظریه بیانی وجود داشته باشد و، بنا به قرارداد انگیزش، آگاهی یا واکنشی را در مخاطب ایجاد کند. این دسته از رمزگان، مانند دلالت ضمنی، معنایی جز معنای صریح ابتدایی حاصل می‌کنند (همان)، چنان‌که در تحلیل نشانه‌ها عناصر به کار رفته رمزگانی تلقی می‌شوند که نهادینه شده‌اند و حتی ناخودآگاه سلیقه سفارش‌دهندگان و طراحان را تحت الشعاع قرار داده‌اند. به طور منطقی پذیرش اجتماعی و همگامی فرهنگی می‌تواند طراحی نشانه‌ها را به سوی بهره‌گیری از نمادهای مقاومت سوق دهد، نشانه‌هایی که رمزگان و هدفشان ناخودآگاه هم‌راستا با معنای ضمنی و رمزگان مقاومت معنا می‌شود.

ابتدای مقاله ترجمان بصری واژه «مقاومت» با عبور از ساختار زبانی و ادبی به ایستایی و استواری معنا شد سپس به کیفیت‌های تجسمی «ایستایی، تقارن، ضرباهنگ، صلابت و برکشیدگی» تبدیل شد یک نوع رمزگان مجازی نمادین با واسطه برای جست‌وجوی نشانه‌های هنر مقاومت به دست آمد و در بررسی نشانه‌های شاخص و دانشگاهی در چهارچوب نظری مقاله قرارداد شده پس در جامعه آماری هم می‌بایستی به دنبال کشف رمزگان مجازی نظریه بیان تجسمی مقاومت سعی می‌شد. بر این معنا عناصر نمادین یاد شده در شش گروه همان رمزگان قراردادی و نظریه بیان معانی هنر مقاومت تلقی خواهد شد. در این راستا، طراحان از استعارات و مجازهای ادبی - در توافق با نوع رسانه - بهره‌مند می‌شوند. از نشانه‌های ادبی در این نشانه‌ها می‌توان به این موارد اشاره کرد: مشت گره‌کرده، کنایه از تنها صلاح دفاعی انسان غیر مسلح؛ پرنده در اشاره به معصومیت، پاکی و آزادی؛ لاله اشاره به خون ناحق ریخته شده و ایستادگی وی تا پای جان؛ طاق به پناهگاه مقدس و حافظ و حایلی معنوی؛ محراب به معنای معمارانه و محل عبادتی اثر بخش و اجتماعی که رافع ظلم و تعدی دشمن باشد؛ گنبد به مثابه قبله اول مسلمانان؛ قبه الصخره، پایگاه عروج معنوی از زمین به عرش الهی، جایگاهی مقدس، جاودان و طاق آسمان یا واسطه عروج انسان به عالم باقی؛ کتاب و قلم ابزاری مقدس که در قرآن به آن قسم یاد شده است. متن‌های نوشتاری: در این نشانه‌ها نوشتار در حکم مقدمه‌ای برای ورود به موضوع است. نوشته در لایه زبانی متن قابل بحث است چرا که از طریق رمزگان زبان و ادب فارسی تولید معنا می‌کنند. بالطبع، مخاطب آشنا با این رمزگان می‌تواند معنا را دریابد.

#### ۹) رمزگان مربوط به سبک

رمزگانی دال بر مختصات ویژه یک ژانر و یا دست‌خط شخصی یک هنرمند هستند. (همان) نشانه‌های جامعه آماری در این مرحله در دو سطح مورد بررسی قرار می‌گیرد. یکی مختصات سبکی طراح و دیگری ویژگی‌های سبکی هر دوره از طراحی نشانه. از آنجا که ذکر نام طراحان صرفه نظر شده از سبک شخصی هم صرفه نظر می‌شود و اشاره به روش طراحی یا دو سبک اشاره می‌شود.

#### الف) سبک «ترکیبی-شمایی» با رویکرد سنتی

متعلق به سلیقه‌های شبیه به ژانر یا جریان‌های مبتدی در اوایل انقلاب و دهه ۱۳۶۰ است که اغلب نشانه‌ها پر از عناصر تجسمی و با رمزگان شمایل‌گرایانه و نوشتاری و بیانی بیشتر نقاشانه طراحی شدند همانند دو نمونه از جدول ۱ نشانه‌های شاخص، مربوط به بنیاد شهید و بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، و از جدول ۲ تصویر نشانه‌های دانشگاهی مثل دانشگاه فردوسی مشهد

جدول ۳. شاخص‌های نمادین هنر مقاومت و کاربرد آنها در طراحی نشانه‌های جامعه آماری دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی وزارت علوم تحقیقات و فناوری

تصویر نشانه‌های دانشگاهی و مراکز پژوهشی وزارت علوم تحقیقات و فناوری	شاخص‌های تجسمی و نمادین هنر مقاومت در طراحی نشانه							نوع نشانه			شناسه نشانه	
	ارزیابی شاخص‌های مقاومت از ۲۰ بازتابی	بزرگسازگی	صلابت	ضریب‌بامگ	تقارن	ایستایی	توصیف نمادهای بصری قابل مشاهده	نمادین	شمایی	ترکیبی	عنوان	ردیف
	۱۶	••••	••••	••	••	••••	طاق ایرانی رنگ سبز	••	•	••••	دانشگاه الزهرا (س)	۱
	۱۷	••••	••	••	••••	••••	طاق جناقی محراب رنگ آبی	••	•		دانشگاه امام حسین (ع)	۲
	۱۹	••••	••••	••	••••	••••	طاق جناقی محراب کلمه لا نام ایلام	••	•	••••	دانشگاه ایلام	۳
	۱۷	••••	••	••	••••	••••	ستاره هشت‌پر محراب کلمه بوسینا	••	•	•	دانشگاه بوعلی سینا	۴
	۱۰	••	••		••	••••	کتاب قلم نشانه الله (جمهوری) اسلامی ایران) کلمه «لا» عبارت تزکیه و تعلیم بال	••••	•	•••	دانشگاه تبریز	۵
	۱۵	•••	••	••••	••	••••	طاق ایرانی محراب کتاب قلم	•••	•		دانشگاه تربیت مدرس	۶
	۱۷	••	•••	••••	••••	••••	کتاب	•	•		دانشگاه تربیت معلم	۷
	۱۶	••••	••	••••	••••	••	قلم	•	-	-	دانشگاه جامع علمی کاربردی	۸



	۱۸	••••	••	••••	••••	••••	طاق ایرانی سبز محراب سبز رنگ زمینه سفید کتاب قرمز	•••	••	-	دانشگاه شاهد	۹
	۱۸	••	••••	••••	••••	••••	نخل سبز قلم سبز کتاب سبز	•••	•••	-	دانشگاه شهید چمران اهواز	۱۰
	۱۷	••••	••	•••	••••	••••	طاق ایرانی محراب کتاب شش ضلعی نماد صنعت	•••	••	-	دانشگاه صنعتی شاهرود	۱۱
	۱۵	•••	••	••	••••	••••	طاق ایرانی محراب	•••	••	-	دانشگاه علامه طباطبایی	۱۲
	۸	•••	•	-	-	••••	گنبد مئاره به شکل لا و سر قلم کتاب	••••	••	•	دانشگاه فردوسی مشهد	۱۳
	۱۷	••••	••	•••	••••	•	طاق ایرانی محراب کتاب	••••	••	•	دانشگاه قم	۱۴
	۱۳	••••	-	•••	••••	••	طاق ایرانی محراب کتاب	•••	•	-	دانشگاه یزد	۱۵
	۱۷	••••	••••	••••	••	•••	طاق ایرانی محراب کتاب	•••	•	-	پژوهشکده حوزه و دانشگاه	۱۶

### نتیجه

در این مقاله میزان تأثیرپذیری نشانه‌ها، خودآگاه یا ناخودآگاه، از نمادهای بصری با مفهوم مقاومت اثبات شد. پیام فرهنگی «هنر مقاومت» از ورای تمهیدات تجسمی و زبان و بیان بصری و با استفاده از اشکال تجریدی و ساده‌شده در پنج گروه نمادین دریافت می‌شود که شاخص‌ترین آنها رمزگان شمایی و تجریدی طاق و گنبد است و برگرفته از نمادهای معماری ایرانی-اسلامی است. بر طبق نتایج آماری نشانه‌ها بیشتر از هنر معماری اسلامی و به‌طور خاص از طاق و گنبد تأثیر پذیرفته‌اند که در نشانه‌ها نماد مقاومت در برابر جهل هستند و حایلی و پناهگاهی برای تشنگان حقیقت و نشانه‌ای بارز از فرهنگ اسلامی دانش‌اندوزی است که همواره مسجد و مدرسه، و تزکیه و تعلیم را در کنار هم نگه داشته و توصیه‌ی اکید به علم‌آموزی داشته تاحدی که آن را در مقام جهاد علمی دانسته است.



برای پاسخ به پرسش‌های مطرح‌شده با تمرکز بر سه محور عمده ساختار مثلثی تحقیق ارائه شد:  
الف) توصیف تجسمی شمایل‌ها؛ تجزیه و تحلیل گرافیکی و نشانه‌شناسانه نمادها و آمارها؛  
ب) تفسیر تطبیقی رمزگان بر اساس رمزگان امبرتو اکو؛  
ج) مطالعه تطبیقی یافته‌های پژوهشی و مشاهده نمونه‌ها و آمار آنها.  
با استناد به یافته‌های تحقیق به نظر می‌رسد که نمادهای مقاومت ملهم از جریان‌های فرهنگی جامعه با نمادهای مشاهده‌شده در نشانه‌های دانشگاهی دارای رابطه معناداری هستند. لحن پایداری در طراحی نشانه‌ها (ارائه کیفیت‌های تجسمی ایستایی، تقارن، ضرباهنگ، صلابت و برکشیدگی)، شمایل‌هایی ذهن‌آشنا و اشکال تجریدی، رنگ‌های نمادین و فنون مختلف تجسمی همگی با مفهوم مقاومت مطابقت دارند. به‌ویژه، با در نظر گرفتن رمزگان تصویری اکو، تحلیل جوانب گوناگون نشانه‌ها در تولید رمزگان «پایداری و ایستایی» این نتیجه را تأیید می‌کند. به این ترتیب، از طریق تفسیر نمادهای شمایی و تجریدی موجود در نشانه‌های دانشگاهی با اینکه در بسیاری موارد در معناسازی هم‌پوشانی دارند در هر دو سبک ترکیب شمایی و ترکیب تجریدی مدرن نمادهای مقاومت تعمیم یافته‌اند؛ بر این اساس «نمادهای هنر مقاومت» در نشانه‌های دانشگاهی به‌وضوح متبلور شده‌اند و فرضیه مقاله به اثبات می‌رسد.

#### منابع و مآخذ

احمدی، بابک. ۱۳۷۵. *از نشانه‌های تصویری تا متن: به سوی نشانه‌شناسی ارتباط دیداری*. تهران: مرکز چندر، دانیل. ۱۳۸۷. *مبانی نشانه‌شناسی*. ترجمه مهدی پارسا. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی. سان، هوارد و دروتی. ۱۳۷۸. *زندگی با رنگ؛ روان‌شناسی و درمان با رنگ‌ها*. ترجمه نغمه صفاریان‌پور. تهران: حکایت.  
سجودی، فرزانه. ۱۳۸۳. *نشانه‌شناسی کاربردی*. تهران: علم.  
کوپر، جین. سی. ۱۳۷۹. *فرهنگ مصور نمادهای سنتی*. ترجمه ملیحه کرباسیان. تهران: فرشاد.  
لافورگ، رنه و آلدی. ۱۳۷۴. *اسطوره و رمز (مجموعه مقالات)*. ترجمه جلال ستاری. تهران: سروش.  
والتر اودانیک، ولادمیر. ۱۳۷۹. *یونگ و سیاست*. ترجمه علیرضا طیب. تهران: نی.  
هال، جیمز. ۱۳۸۰. *فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب*. ترجمه رقیه بهزادی. تهران: فرهنگ معاصر.  
انجمن صنفی طراحان گرافیک ایران. ۱۳۹۳. *تعرفه رسمی خدمات و آثار طراحان گرافیک ایران*:  
[www.newsitesite.graphiciran.com](http://www.newsitesite.graphiciran.com)

Tresidder, jack. 1989. *Dictionary of Symbols*. Sunfrancisco: Chronicle books.

## A Comparative Study of Symbols of Resistance in University Signs of Iran

Ashrafosadat Mousavilar, PH.D. Associate professor, Art Research Department of Alzahra University, Iran, Tehran.

Received: 2013/10/23

Accepted: 2014/7/17



Have the symbols of “resistance” been used in the contemporary university signs?

Basically, what Imagery the issue of resistance can have in the cultural environment of university?

University signs in addition to displaying corporate identity in a visual language should reflect the mission against ignorance. In fact the resistance against non-cultural assaults has been a substantial and ongoing task of scientific and academic centers. The purpose of this paper is to identify the symbols of “resistance” in university signs if Iran in the last three decades. In this research based on library sources and web-based data, 20 samples of signs have been selected and comparatively studied in two groups. First 4 cases of the signs of social cultural institutions with corporate responsibility related to the resistance issue have been selected and the visual characteristics of resistance have been extracted from them. Then following the selection of 17 university signs containing resistance symbols from a Statistical population of more than 74 university signs they were studied. This article uses a descriptive method, statistical analysis and comparison of visual codes in two groups to identify the symbols of resistance. Findings indicate the use of resistance symbols in university signs; so that the most significant symbols of resistance are inspired by the architecture of Iranian Islamic art. The other notable result is the introduction of two major graphical styles in the design of the contemporary signs of Iran, in both of which, the symbols of “resistance” are illustrated in the studied signs with a visual code.

A- A “compound- iconic” style with a traditional approach

B- An “analytical-abstract” style or movement with modern approach

**Key words:** Code, University Signs, Symbol, Resistance Culture, Identity, Iran, Islam.